

14. Antalya ve yöresi ağızlarında birincil uzun ünlüler¹**Ramazan BÖLÜK²****APA:** Bölük, R. (2023). Antalya ve yöresi ağızlarında birincil uzun ünlüler. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö13), 260-275. DOI: 10.29000/rumelide.1379161.**Öz**

İlk yazılı örneklerini VIII. yy'dan itibaren görmeye başladığımız ve dünya üzerinde yaklaşık 250 milyon konuşuru olan Türkçenin ilk dönemlerinden bugüne kadar geçirdiği tüm evrelerinde, yaşayan Türk lehçelerinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında birincil uzun ünlülerin var olup olmaması Türk dili ile ilgilenen araştırmacıların tartışa geldiği bir konudur. Geçmişten günümüze kalabilen tarihî metinlerde kullanılan alfabe farklılığı ve bu alfabelerin Türkçenin ses özelliklerini tam olarak karşılayamayışı ve imla birliğinin olmaması uzun ünlülerin takibini zorlaştırmıştır. Bu sebeple araştırmacılar tarafından Yakut, Türkmen ve Halaç lehçelerinde sistemli olarak tespit edilen uzun ünlülüler diğer lehçe ve ağızlarda günümüze gelinceye kadar kısalma eğilimine girmiş ve bugün birçok dilbilgisi kitabında “Türkçede uzun ünlü yoktur.” ifadesi ile yok hükmünde sayılmıştır. XX. yy'da araştırmacıların yaptığı çalışmalar neticesinde ölçünlü Türkiye Türkçesine kaynaklık eden Türkiye Türkçesi ağızlarından derlenen ve üzerinde inceleme yapılan metinlerde birincil uzun ünlülerin dağınık da olsa korunduğu görülmektedir. Türkiye Türkçesi ağızlarında tespit edilen birincil uzun ünlülerin Batı Anadolu ağızlarında farklı düzeylerde olduğu araştırmacılar tarafından ortaya konulmuştur. Bu çalışmada Ana Türkçeden beri var olduğu tasavvur edilen birincil uzun ünlülerin Antalya ve yöresi ağızlarındaki durumları incelenecektir. Çalışmanın sonunda Tekin'in (1995) eseri esas alınarak tespit edilen birincil uzun ünlülü kelimelerin listesi verilecek ve bu kelimelerin farklı dönem lehçe ve şivelerdeki durumları gösterilecektir.

Anahtar kelimeler: Birincil uzun ünlüler, ünlü uzunlukları, ses bilgisi, Antalya ve Yöresi Ağızları, Türkiye Türkçesi Ağızları

Primary long vowels in the dialects of Antalya and its surroundings**Abstract**

We start to see the first written examples of Turkish, which has about 250 million speakers worldwide, from the 8th century onwards. Whether primary long vowels existed in all phases from its early days to the present, in living Turkish dialects, and in Turkish dialects of Turkey, is a topic of debate among researchers interested in the Turkish language. In historical texts that have survived from the past to the present, the use of different alphabets and their inability to fully represent the phonetic features and vowels of the Turkish language, combined with the lack of a standardized orthography, has made tracking long vowels challenging. Due to these reasons, long vowels that researchers have systematically identified in the Yakut, Turkmen, and Khalaj dialects have tended to shorten in other dialects and local languages by the time they reach the present day. Today, in many

¹ “Bu çalışma 20-23 Nisan 2017 tarihlerinde Roma'da düzenlenen “ISLET 2017- 3. International Symposium on Language Education and Teaching” adlı sempozyumda sunulan ancak tam metni yayımlanmayan aynı başlıklı bildirinin güncel çalışmalarla genişletilerek makale haline getirilmiş şeklidir.”

² Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili ABD (Ankara, Türkiye), ramazan.boluk@hbu.edu.tr, ORCID ID:0000-0002-3535-3979. [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 05.09.2023-kabul tarihi: 23.10.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1379161]

grammar books, the phrase "There is no long vowel in Turkish" is disregarded as null and void. In the 20th century, as a result of studies conducted by researchers, we observe that primary long vowels, albeit scattered, were preserved in texts compiled from Turkish dialects of Turkey, which serve as a basis for standard Turkish. Researchers have revealed that the primary long vowels identified in these dialects vary in levels specifically within the Western Anatolian dialects. In this study, the status of primary long vowels, which are presumed to have existed since Proto-Turkic, will be examined in the Antalya region and its surroundings. At the end of the study, a list of words with primary long vowels identified on the basis of Tekin's (1995) work will be given and the status of these words in dialects and dialects of different periods will be shown.

Keywords: Primary long vowels, vowel lengths, phonology, Dialects of Antalya and its Surroundings, Turkish Dialects of Turkey

1. Giriş

Kelimeleri oluşturan sesler kısaca ciğerlerden gelen havanın gırtlaktan başlayarak iki dudağımıza kadar olan bölümde yer alan birçok organdan geçerek şekillenirler. Ses yolunda herhangi bir kapanma, çarpma veya patlama gibi bir engelle karşılaşmayan sesler ünlü olarak adlandırılır.

Türkçe gramer kitaplarında ünlüler genellikle geniş-dar, düz-yuvarlak, ön-art olmak üzere 3 farklı grupta incelenirler. Bunların haricinde ünlülerin bir de uzunluk-kısalık bakımından da değerlendirildiği eserler vardır. Esasen şu anki ölçünlü Türkiye Türkçesinde *yarın* ve *yad* gibi sınırlı sayıda örnekler dışında uzun ünlü olmadığı; bünyesinde uzun ünlü yer alan kelimelerin yabancı dillerden alınan kelimeler olduğu kabul edilmektedir.

Ancak yazı dilinin dışına çıktığımızda durum değişiklik göstermekte ve kelimelerdeki uzun seslerin varlığı dikkat çekmektedir. Bu uzun ünlülerin bir kısmı birincil (asli) uzun ünlü kategorisinde değerlendirilirken bir kısmı da ikincil (sonradan çeşitli ses olayları sonucu) uzun ünlü olarak değerlendirilmektedir.

Birincil uzun ünlülerin tespitine dair ilk çalışma Böhtlingk'in(1851) Yakutça grameridir. Böhtlingk'in bu tespiti sonrasında bu alanda çalışan Türkologlar konuya eğilmiş ve farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Radloff, Grönbech gibi araştırmacılar birincil uzun ünlüleri kabul etmemiş, bu ünlü uzunluklarını büzülme (contraction) ile ortaya çıktığını savunmuşlardır. Nemét, Menges, Biyişev, Şçerbak gibi bazı araştırmacılar da uzunlukları büzülme dışında birtakım fonetik sebeplerle bağlamışlardır. Karl Foy, N. Pedersen, Z. Gombocz, N. Poppe, Polivanov, Rasenen, K. Dimitriyev gibi ünlü Türkologlar Türkçede birincil uzun ünlülerin var olduğu hususunda birleşmişlerdir(Özek, 2009, s. 1955).

Talat Tekin (1995) Türk dillerinde var olan uzun ünlüler hakkında geniş bir çalışma yapmıştır³. Dört bölümden oluşan eserinde Tekin 1. bölümünde modern dil ve lehçelerdeki birincil uzun ünlüler(s.38), 2. bölümünde ise Tarihî lehçelerdeki uzun ünlüler(s.86) üzerinde durmuştur. Bu çalışmasıyla denilebilir ki Tekin Türkçede asli uzun ünlülerin var olup olmadığı tartışmasına gerek modern gerekse tarihî lehçelerden örnekler vererek son noktayı koymuştur.

Asli uzun ünlülerin Türkmençe ve Yakutçada bugün bile korunduğu bilinmektedir. Batı Türkçesinde durum ise Türkmençe dışında asli uzun ünlüler seslik izler bırakarak kısalmış ve normal süreli ünlüye

³ Birincil uzun ünlüler ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Tekin, 1995.

dönüştürmüş olduğu bilgisi yaygındır. Ligeti ise Anadolu, Azerbaycan ve Kırım şivelerini “uzun vokal bulunmayan” şeklinde niteler (Ligeti, 1942, s.84). Kısılma eğilimi ise Erdem’e göre X. yy’da başlamıştır. Yakutçada ve Türkmencede tespit edilen birçok birincil uzun ünlü, Divanü Lügat-it-Türk’te kısa yazılmaya başlanmıştır (Erdem, 2008, s.504). Başdaş (2004, s.91) ise Türkiye Türkçesinde birincil uzun ünlülerin kısılırken *ünlü genişlemesi, tonlulaşma, ikizleşme veya ünsüz türemesi* gibi birtakım seslik izler bıraktığını ifade etmiştir.

Eski Anadolu Türkçesi sahasındaki uzun ünlüler hakkında ise Zeynep Korkmaz (1995) imla⁴ metodu kullanarak 101 kelimedede uzun ünlü tespit etmiştir. Türkiye Türkçesi ağızlarında ise yine Korkmaz’ın (1953) kaleme aldığı bir çalışmada Kütahya, Uşak, Dinar, Çivril, Denizli, Tavas gibi Batı Anadolu coğrafyasında tespit ettiği uzun ünlülü kelimeler vardır. Korkmaz’dan sonra Tuna (1960) Türkmenceden tespit edilen, Batı Anadolu ağızlarından Korkmaz’ın tespit ettiği ve kendi derlediği Silifke, Akçakoca’dan tespit ettiği uzun ünlülü kelime ve ekleri Köktürk ve Uygur metinlerinde geçen kelime ve eklerle karşılaştırmalı ortaya koymuştur.

Son yıllarda Türkiye Türkçesi ağızlarında uzun ünlüler ile ilgili yapılan en kapsamlı çalışma Erdem’e (2008) aittir. Erdem çalışmasında daha önce yapılan araştırmalarda Türkiye Türkçesi ağızlarında tespit edilen uzun ünlülü kelimeleri Ana Türkçe, Çağdaş Türk lehçeleri, Macarca ve Divanü Lügat-it-Türk, Behçet-ül-Hadayık gibi bazı önemli dil yadigarları ile karşılaştırarak geniş kapsamlı bir yazı ortaya koymuştur. Bu çalışmaların yanında Türkiye Türkçesi ağızları üzerine il ve ilçe düzeyinde yapılan araştırmalarda birincil uzun ünlülere de değinilmiştir⁵.

Bu çalışmada Antalya ve yöresi ağızlarında tespit edebildiğimiz birincil uzun ünlülü kelimelere yer verilecektir. Bunun için Antalya ili ve ilçeleri üzerine yapılan çalışmalardan istifade edilmiştir. Bunlardan ilki tüm Antalya’yı genel olarak kapsayan bir çalışma olan Bölük ve Erdem’in (2012) hazırladığı *Antalya ve Yöresi Ağızları* adlı eserdir. Diğerleri de Antalya’nın ilçeleri üzerine yapılmış doktora veya yüksek lisans tezleridir. Taranan eserlerde tespit edilen kelimelerin birincil uzun ünlü olup olmaması hususunda Tekin’in (1995) *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler* adlı eseri esas alınmıştır. Tespit edilen kelimeler ölçünlü Türkiye Türkçesindeki kullanımı ile madde başı yapılmış ardından Antalya ve yöresinde tespit edilen şekilleri ile verilmiştir. Parantez içinde hangi eserden alındığı gösterilmiştir. Alt satırda ise kelimelerin farklı dönem lehçe ve şivelerdeki durumu gösterilmiştir.

2. Kelimeler

ā

1. **aç:** açılmışdır (SA), āşdan (KYA)

AT āç; *Orh.* āç; *Türkm.* āç; *Yak.* ās

2. **ad:** ādımı (AYA), ādı (MYA)

AT āt; *Orh.* āt; *DLT* āt; *Türkm.* āt; *Yak.* āt

⁴ Bu metod üzerine Gülsevin’in *Eski Anadolu Türkçesi Ağızlarında Uzun Ünlüler Üzerine* başlıklı çalışması incelenebilir. Bkz. Gülsevin, 2009, 39-56.

⁵ Türkiye Türkçesi ağızlarında birincil uzun ünlü tespit edilen bazı çalışmalar şunlardır: Gülensoy, 1988, s. 26; Gemalmaz, 1995, s. 83; Buran, 1997, s. 28; Eren, 1997, s. 22; Ercilasun, 2000, s. 59; Gülsevin, 2002, s. 15; Yıldırım, 2006; Korkmaz, 1953, s. 197-203; Şahin, 2012, s. 1-7; Erdem & Dağdelen, 2012, s. 55; Yavuz, 2013, s. 92-94; Özek, 2014.

3. **ağaç<ı**: ağaşdan (MYA)

AT *ī*; Uyg. DLT yığaç; *Orh.* ıgaç(<ı-gaç)

4. **ak**: āksudáyız (SA), āk (KYA), āğı (MYA), āğoluk (MYA)

AT āk; DLT āk; *Türkm.* āk, *Az.* ağ

5. **al(kırmızı)**: āl (KYA)

AT āl; *Türkm.* āl; DLT āl

6. **al-**: āldılar (AYA), āldı (AYA), āldılar (AYA), āltık (SA), āldık (SA), ālmış (SA), āldıg (SA), āldım (SA), āldılar (SA), āldı (SA), āldıydı (SA), āldık (KYA), āldım (KYA)

Orh. āl-; *Br.* āl-; *Koyb.* Āl-

7. **anla-**: āñla (AİKYA), āñlāyörümüñ (AİKYA)

AT āñ-, *Türkm.* Ān-

8. **art-**: ārtarsa (AYA)

AT ārt; *Türkm.* ārd-; *Yak.* irt-

9. **aş**: diş āşı (AYA), āş (AİKYA)

AT āş; DLT āş; *Türkm.* āş; *Yak.* ās; *ŞL* āş

10. **aş-**: āşınısırağ (AİKYA), āşırdı (KYA)

AT āş-; *Türkm.* āş-; *Yak.* ās-; *Hlç.* āaş-; DLT āş-

11. **az**: āz (AYA)

AT hāz; *Türkm.* āz; *Hlç.* āz; DLT āz

12. **çadır**: çādır (AYA)

AT çātır; DLT çātır, çācır (Oğuz) çāşır; *Türkm.* çādır

13. **çaşır⁶**: çāşır (AYA), çāşır (AİKYA), çāşır (KYA)

AT çātır; DLT çātır, çācır (Oğuz) çāşır; *Türkm.* çādır

14. **dargın**: dārgiñ (AYA)

⁶ Antalya Kaş ilçesinde bu kelime “çadır” dışında bir çeşit kıyafet anlamında kullanıldığı için ayrıca madde başı olarak da gösterilmiştir.

AT tārın-; *Türkm.* dārik-; *Kırg.* tārın-

15. **dayı:** dāyımın (AYA)

AT tāy; *Türkm.* dāyı; *Yak.* tāy; *Karag.* tāye; *Koyb.* tāñe; *Az.* dāyı

16. **kal-:** gāldı (AYA), gāldık (AYA), gālmadı (SA), gāldı (SA), gāldım (SA), gāldık (SA), gālceK (KYA)

AT kāl-; *DLT* kāl-; *Türkm.* gāl-; *Yak.* hāl-

17. **kalk-:** kālkdım (AYA), gākđı (SA)

AT kāl-; *DLT* kāl-; *Türkm.* gāl-; *Yak.* hāl-

18. **karı:** gārı (AYA)

AT kārı; *Türkm.* garrı<*kārı; *Az.* gārı; *Br.* hqāri; *ŞL* kārı; *Uyg.* hqāri

19. **karıştır-:** gārışdır (AYA)

AT kār-; *Türkm.* gār-

20. **kurbağa:** gurbāğā (AİKYA)

AT bāka; *Hlç.* bāka; *Türkm.* bāğa *Az.* bāğa

21. **pamuk:** pāmbık (AYA), pāmbıg (SA)

AT bāmuk; *Türkm.* pāmık; *DLT* bāmuk

22. **sarı:** sārı (AYA)

AT sārıg; *Türkm.* sārı; *Nij.* sārı; *DLT* sārıg; *Az.* sārı; *Özb.* sārı; *Koyb.* sāréh, sārah, sārıg

23. **taş:** dāş (AYA)

AT tāş; *Türkm.* dāş; *Yak.* Tās; *ET* tāş; *Hlç.* tāş; *Br.* tāş; *Özb.* dāş; *DLT* tāş; *Y. Uyg.* tāş; *Az.* dāş

24. **tatlı:** dātlı (AYA), dātlı (SA)

AT tāt-; *Türkm.* dāt-; *Hlç.* tāt-; *Br.* tättir-(tāt); *Koyb.* tadeléh; *DLT* tālıg, tātıg (tat, lezzet)

25. **var:** vārdı (AYA), vār (SA), vārdı (KYA), vār (MYA)

AT bār; *Türkm.* bār; *Yak.* bār; *Br.* bhār; *Özb.* wār, bār; *DLT* bār(vār); *Az.* vār; *Beh. Had.* bār; *Y. Uyg.* bār, vār; *Hlç.* vār

26. **yağ:** yāğ (MYA)

AT yāg; *DLT* yāg; *Türkm.* yağ; *Hlç.* yāğ

27. **yan:** yāndā (AİKYA)

AT yān; *DLT* yān; *Türkm.* yān; *Hlç.* yaⁿ

28. **yar:** yārdan (KYA)

AT yār; *Türkm.* yār; *Yak.* sīr; *DLT* yār

29. **yar-:** yārdı (AYA), yārdıracañ (AYA), yārāllardı (AYA)

AT yār-; *Türkm.* yār-; *Özb.* yār-; *DLT* yār-

30. **yarın:** yārin (AYA), yārin (MYA)

AT yārin; *Gag.* yārin; *Tarc.* yārin; *Tuv.* dārta ay, dārtağı; *Beh. Had.* yārin

31. **yaş:** yāşı (SA), yāşlı (KYA)

AT yāş; *Türkm.* yāş; *Yak.* şās; *ET* yāş; *Koyb. Karag.* t'ās, d'ās; *Br.* yāş; *Hlç.* yā^aş; *DLT* yāş; *Özb.* yāş; *ŞL* yāş

32. **yay:** yāy “yaz” (GKA)

AT yāy; *Türkm.* yāyın; *DLT* yāy; *Az. Kaş.* yōy

33. **yaz:** yāzin (AYA), yāzdır (AYA)

Türkm. yāz; *AT* yāz; *Yak.* sās; *DLT* yāz; *Hlç.* ya:^az

ē/ē

34. **bey:** bēy (KYA), bēyler (KYA)

AT bēg; *DLT* bēg; *Uyg. Br.* pāg

35. **beri:** bēri (AYA), bēri (SA), bēri (MYA)

AT bēri; *Türkm.* bēri; *Tuv.* bēr; *Hak.* pēr

36. **beş:** bēş (AYA), bēş (SA), bēş (KYA)

AT bēş; *Türkm.* beş; *Yak.* bies<*bēş; *ET* bēş; *Karag.* pēş; *DLT* bīş; *Hlç.* bī^eş

37. **de-:** dēceş (AYA), dēyórú (AYA), dēriS (AYA), dēvirēn (AYA), dēcēs (AYA), dēyóruz (AYA), dēyũ (AYA), dēri (SA), dēr (SA), dēyĩ (SA), dērisiñ (SA), dēridim (SA), dēyillār (SA), dēyóduķ (SA), dēyörün (SA), dēřkē (SA), dēveriyeñ (SA), dēti (SA), dērdik (SA), dēdi (SA), dēyeller (SA), dērdi (SA), dēyörü (AİGIYA), dēyir (AİKİYA), dēriz (AİKİYA), dēcēm (AİKİYA), dē (AİSİYA), dērdik (KYA), dēveceñ (KYA), dēcēm (MYA), dēyor (MYA), dēyorur (MYA)

AT dī-; *Türkm.* diy-<*ti-<*tē-; *Yak.* die-<*tē-; *DLT* dī-; *Özb.* dē-; *Kırg.* dē-; *Karag.* dī- *Y. Uyg.* dē-, dī-

38. **deli:** dēli (MYA)

AT tēlü, Türkm. dēli

39. **eğē:** ēge (MYA)

AT ēke; Türkm. ĩge; Koyb. ēgek, ĩgek

40. **eğ-:** ēydiler (AYA)

AT ēg-; Yak. ieğ-

41. **el:** ēller (KYA), ēli (KYA), ēlimiz (KYA)

AT ēl; Türkm. ĩl; Koyb. ēl; ET ēl; Kırgz. ĩl; DLT ĩl

42. **erkek:** ērkek (AYA), ērkeg (SA)

AT hēr; Hlç. her; Türkm. ēr; Soy. ēr; Koyb. ĩr

43. **erken:** ērken (AYA), ērkenden (KYA)

AT ēr; Türkm. ĩr; Az. ēr

44. **eş:** ēş (AİKYA),

AT ēş; Uyg. Br. eş; DLT ĩş; Karag. eyş; Az. eş

45. **et-:** ētmem (AYA), ētmişler (SA), ēd-(KYA), ētdi (KYA), ēdiyir (KYA)

AT ēt-; Yak. ĩt-

46. **geç:** gēş (KYA)

AT kēç; Uyg. kiç; DLT kĩç; Türkm. gĩç; Az. gēc

47. **genç:** gēnç (AYA), gēnşler (SA), gēnş (KYA), gēnç (MYA), gēnşlik (MYA)

AT kēnç; DLT kēnç; Az. gēnc

48. **git-:** gēdiyög (AYA), gētdim (AYA), gētdim (SA), gētmen (SA), gētdik (SA), gētmış (SA), gēt (AİGİYA), gēTdi (KYA), gēdemēcez (KYA), gētmēvesem (KYA)

AT kēt-; Uyg. kēt-; Br. kēt-

49. **keklik:** kēklik (SA)

AT kēklik; Türkm. kēkilik

50. **ne:** nē (AYA), nēyise (AYA) nēy (AYA), nē (SA), nēgse (AİGİYA), nēy (AİKİYA), nē (KYA), nē (MYA)

AT nē; *Türkm.* nē, nēçe, nēme; *Br.* nā; *DLT* nē

51. **ver-:** vēresi (AYA), vērtim (AYA), vērdim (AYA), vēr (AYA), vērdiler (SA), vērdi (SA), vērmemişler (SA), vērmezler (SA), vērdim (SA), vērdik (SA), vērsin (SA), vērdiK (KYA)

AT bēr-; *Türkm.* bēr-; *Yak.* bier<*bēr; *DLT* bīr-; *Kırg.* bēr-, vēr-; *Hlç.* vīr-

52. **ye-:** yēyög (AYA), yēyez (AYA), yēcek (AYA), yēyódu (SA), yēyóllar (SA), yērsiñ (SA), yēdimizi (SA), yērtik (SA), yēniPbatan (SA), yēris (SA), yēyós. (SA), yēyiller (SA), yēyollar (AİGİYA), yēyin (AİKİYA), yēyip (AİKİYA), yēyoru (KYA), yēlle (KYA), yēyoru (MYA)

AT yē-; *Türkm.* ī-, iy-<*yī-<*ye-; *Yak.* sie-<*yē- *DLT* yī-; *Özb.* yē-; *Tarc.* yē-

53. **yetmiş:** yētmiş (AYA), yētmiş (SA)

AT yētmiş; *Yen.* yētmiş, *Uyg.* yetmiş, yitmiş, *Çuv.* sitmīl

İ

54. **gı:** gī (AYA)

AT kī; *DLT* kī; *Türkm.* gīv

55. **kız:** gīS (AYA), gīz (SA), gī^oz (AİSİYA), gīyz (KYA)

AT kīz; *Türkm.* gīz; *Yak.* kīs<*kīz; *Hlç.* qī'z; *Özb.* kīz

56. **yı-<(yu-):** yīka||lardın (AYA), yīkanı (AYA), yīkarsıñ (SA), yīkarız (SA), yīhamadan (SA), yīkanırđı (SA), yīka||lardı (SA), yīkārđık (SA), yīkandırısıñ (SA), yīkamadımız (SA), yīkēdim (SA), yīkanıyırđı (SA), yīkar (AİGİYA), yīkamış (AİKİYA), yīka (AİSİYA)

AT yū-; *Türkm.* yuv-<*yū-; *Yak.* sūy-<*yu-; *Br.* yū-(yikan-); *Kırg.* cū-; *Özb.* yū-; *Az.* yū-

İ

57. **bir:** bīr, bīrdik (SA)

AT bīr; *Türkm.* bīr; *Yak.* bīr

58. **bin-:** bīndim (AYA)

AT bīn; *DLT* mīn-; *Yak.* bīn-

59. **çiy:** çī (AYA)

AT çīk; *Türkm.* çīğ; *Az.* çiy; *Yak.* sīk

60. **dinle-**: dīnēviri (SA), dīne (AYA), dīnnēcek (KYA)

AT tīn; *Türkm.* dīn; *Yak.* tīn

61. **gir-**: girdi (SA), gīrmişñ (AYA)

AT kīr-; *Türkm.* gīr-; *Yak.* kīr-

62. **iğ:** İğ “hastalık” (AİKYA), İğilemiş (AİKYA)

AT İğ; *DLT* İğ, yīk; *Uygur Br.* İğ, ik; *Türkm.* İgle-

63. **iğ:** İğ “demir ince mil” (AİKYA)

AT İk; *DLT* İk, yīk; *Türkm.* İk

64. **iş:** İşimdeki (AYA)

AT İş; *Türkm.* İş; *Yak.* İs; *DLT* İş

65. **sid-**: sīdīni⁷ (AYA), sīdik (AİKYA), sīyek (AİKYA)

AT sīd-; *DLT* sīd-; *Yak.* İk

66. **seğirt-**: sīyirTmiş (KYA)

AT sēkri-; *Yak.* ekkirie-; *Nij.* sīkir-; *Az.* seyir-t-

ō

67. **boncuk:** bōncuqlı (AYA), bōncuq (SA)

AT mōncuk; *Türkm.* mōncuk;

68. **borç:** bōrcu (AYA), bōrç (SA)

AT bōrç; *Y. Uyg.* bōrç

69. **boş:** bōşadıydı (AYA),

AT bōş; *Yak.* bīhan-<bōşun-(kurtul-, halas ol-); *Uyg.* booş; *ET* booş; *Tarc.* bōş, bōşa-, bōşan-

70. **boy:** bōynunu (AYA)

AT bōyın; *DLT* bōyn-ı; bōyn-ın; *Yak.* mōy, mōyn

71. **çoşkun:** cōşgun (AYA)

⁷ “sīdīn” kelimesinde yer alan orta hece ünlüsü birincil uzun ünlü değil “sīdīni<sīdīgini” gelişiminde görüleceği üzere ses olayları neticesinde meydana gelen ikincil bir uzun ünlüdür.

AT cōş-; *Türkm.* cōş-; *Az.* cuş-; *Kırg.* coşu-

72. **çocuk:** çōCuḡ (AYA)

AT çōčka; *Karag.* şoyşka; *Türkm.* cōcuk

73. **dol-:** dōlmađı (AYA), dōlđurdu (SA), dōlđur (SA)

AT tōl-; *Türkm.* dōl-; *Yak.* tuol-

74. **koş-:** ġōşuP (AYA), ġōşmuş (KYA)

AT kōş-; *Uyg.* kooş-; *DLT* kōş-

75. **koyun:** ġōyún (AYA), ġōyün (AYA), ġōyüncüyüduḡ (AYA), ġōyünü (AYA), ġōyún (SA), ġōyunculuḡ (SA), ġōyünü (SA), ġōyüncülü (SA), ġōyun (AİĠİYA)

AT kōn; *DLT* kōn, kōy, kōyug, kōyun; *Yak.* hōy, hōyn; *Hlç.* kō^on

76. **ol-:** olcēk (AYA), olđu (AYA), olđun (AYA), olşun (AYA), oltu (AYA), olūrşañ (AYA), olđum (SA), olūr (SA), oluyo (KYA), olđu (KYA), olşun (MYA)

AT bōl-; bōl-; *Yak.* buol-; *DLT* bōl-; *Nij.* bōl-; *Tarc.* bōl-; *Az.* ūl-

77. **on:** ōn (AYA), ōn (KYA), ōn (MYA)

AT ōn; *Türkm.* ōn; *Yak.* uon; *ET* oon; *Nij.* ōn; *DLT* ōn; *Karag.* ōn; *Beh. Had.* ōn; *Az.* ūn; *Hlç.* ū^on

78. **oyun:** ōyna (AYA), ōynaşırıs (AYA), ōyna (AİĠİYA)

AT ōyun; *Koyb.* ōyen; *Yak.* ōnú, ōnío-

79. **soġan:** sōvān (AİKYA)

AT sōgun; *DLT* sogun

80. **sor-:** sōr (AYA), sōrcēñ (AYA), sōrdum (AYA), sōrsun (AYA), sōrdu (KYA)

AT sōr(a); *Türkm.* sōra-; *Tarc.* sūra-; *DLT* sōr-

81. **toz:** tōzlu (SA), tōz (MYA)

AT tōz; *Uyg.* tooz; *Türkm.* tōz; *DLT* tōz; *Gag.* tōz

82. **yok:** yōḡ (AYA), yōḡ (AYA), yōḡ (AYA), yōḡ (AYA), yōḡdu (AYA), yōḡluḡ (AYA), yōḡ (SA), yōḡ (KYA), yōḡsa (KYA), yōḡ (MYA), yōḡdu (MYA)

AT yōḡ; *Türkm.* yōḡ; *Yak.* suoh; *ET* yook; *Nij.* yōḡ; *Uyg.* yook; *Az.* yūh; *DLT* yōḡ; *Hlç.* yū^oq; *Beh. Had.* yōḡ

83. **yōri->yürü-:** yōrmañ, yōrúyór, yōrgünín (AYA), yōrür (AİĠİYA)

*AT*yōrı-; *Uyg. Br.* yorrı-, yuorri-; *DLT*yōrı-

84. **yol:** yōlda (AYA), yōlların (KYA)

*AT*yöl; *Türkm.* yöl; *Yak.* suol; *ET.* yool; *Nij.* yöl; *DLT*yöl; *Az.* yül *Beh. Had.* yöl; *Hlç.* yū^ol; *Balk.* cöl

85. **böl-:** bölēşdirillerdi (MYA)

*AT*böl-; *Türkm.* böl-

86. **dön-:** döndük (AYA), dönerke (AYA), döndük (KYA)

*AT*tön-; *DLT*tön-; *Türkm.* dön-

87. **dört:** dört (AYA), dört (SA)

*AT*tört; *Türkm.* dört; *Yak.* tüört, tüöt<*tört; *DLT*tört; *Nij.* dört; *Karag.* tört; *Az.* dört

88. **gök:** göğe (MYA)

*AT*kök; *Türkm.* gök; *DLT*kök; *Az.* göy; *Yak.* küöğ

89. **ögür-:** öğürün (MYA)

*AT*ökir-; *Türkm.* öge-; *Az.* öyü

90. **öz:** özden (AYA), özlü (AYA)

*AT*öz; *DLT*öz; *Türkm.* öz; *Yak.* üös

91. **yörü-<yorı-:** yörüdü mü (KYA)

*AT*yōrı-; *Uyg. Br.* yorrı-, yuorri-; *DLT*yōrı-

92. **yörük:** yörük (SA)

*AT*yōrı-; *Uyg. Br.* yorrı-, yuorri-; *DLT*yōrı-

ü

93. **bu:** bünnar (AYA), bü (AYA), bü (KYA)

*AT*bö; *Türkm.* bü; *Koyb.* bü; *ET*buu; *Az.* bü; *DLT*bü; *Uyg.* boo; *Br.* münī, mūnda

94. **buz:** büz (KYA)

*AT*büz; *DLT*büz; *Türkm.* büz; *Yak.* müz

95. **kucak:** gücağ (KYA)

ATkūçak; *Türkm.* gucak; *Az.* gucak

96. **tuz:** düzliyēñ (AYA)

AT tüz; *DLT* tüz; *Türkm.* düz; *Yak.* tūs

97. **su:** sū (AYA), sū (MYA), sūla (MYA)

AT sūb; *DLT* sūw; *Çuv.* ıv(<*syuv<*sūb)

98. **ulaş-:** ulaşdıķ(AYA)

AT ūla-; *DLT* ūla-, ūla-n-

99. **vur-<hur-:** hürduķ (AYA)

AT hūr-; *DLT* ūr-; *Az.* vur-; *Yak.* ūr-; *Hlç* hur

100. **yu-:** yūdıķ (AİKİYA)

AT yū-; *Türkm.* yuv-<*yū-; *Yak.* sūy-<*yu-; *Br.* yū-(yıkan-); *Kırg.* cū-; *Özb.* yū-; *Az.* yū-

ū

101. **gün:** gūn (AYA)

AT kūn; *Az.* gūn, gūndüz; *Uyg.* kūn, kūn; *DLT* kūn

102. **sūr:** sūrdüm (AYA)

AT sūr-; *Hlç* sūr-; *Yak.* ūr-

103. **tüne-:** dūnek (AİKİYA), dūneller (AİKİYA)

AT tūn; *DLT* tūn; *Türkm.* dūyn, dūn; *Yak.* tūn; *Tuv.* tūn

104. **uyu-:** ūyemeTim (AYA), ūyūmeñ (AİKİYA)

AT ūdı-; *Uyg.* uudı-; *DLT* ū

105. **sūt:** sūt (MYA), sūT (MYA)

AT sūt; *DLT* sūt; *Türkm.* sūyt; *Hlç.* ūt; *Az.* sūd

106. **tüy:** tūlü (AİKİYA), tūnden (MYA)

AT tū; *Uyg.* tūü; *DLT* tū; *Türkm.* tūy; *Yak.* tū

107. **üğüt-<öğüt-:** ūğüdürdük (MYA)

AT ūki-, ūkit-; *Türkm.* üve-, üvet-; *Az.* üyüt-; *Kırg.* ük-

108. **ün:** ünneşdi (AİKYA), ünmediler (KYA)

AT ün; *DLT* ün; *Türkm.* üyn

109. **yü-<yu-:** yūdū, (AİKYA), yūnek (AİKYA), yūr (KYA), yūr (MYA)

AT yū-; *Türkm.* yuv-<*yū-; *Yak.* sūy-<*yu-; *Br.* yū-(yıkan-); *Kırg.* cū-; *Özb.* yū-; *Az.* yū-

110. **yüz (100):** yūz (AYA), yūs (KYA), yūz (MYA)

AT yūz; *Yak.* sūs; *DLT* yūz

Sonuç

Tekin'in eseri esas alınarak yürütülen bu çalışmada Antalya ve yöresi ağızlarında kullanılan yüz on birincil uzun ünlülü kelime tespit edilmiştir. Ancak Tekin'in listesinde olmasına rağmen bazı kelimeler -örneğin "ğ" erimesi sonucu ses değişikliğine uğramış olduğundan dolayı "tāg>dağ>dā" gibi- listeye alınmamıştır.

Taranan eserlerde Antalya ve yöresi ağızlarında tespit edilen uzun ünlülü kelimeler Ana Türkçe dönemindeki şekilleri ile karşılaştırıldığında çoğunlukla uzun ünlü olan seslerin aynen korunduğu; ancak *AT* bō>bū (KYA) örneğindeki gibi geniş ünlülerde daralma, *AT* çik>çī (AYA) örneğinde görülen ünsüz düşmesi, *AT* dī-> dē (AYA) gibi bazı uzun "i"lerin kapalı uzun "ē"ye dönmesi, *AT* tīn(la->dīn(le-) (SA) örneği gibi önlüleşme ses olayları tespit edilmiştir. Bununla birlikte *AT* yū- fiilinin ünlüsü bazen düzleşerek *yī-* bazen önlüleşerek *yī-* şeklinde uzun ünlülü olarak kullanılmıştır. Aynı fiilin ünlüsünün kısalma eğilimine girerek normal uzunlukta *yū-*(AYA) olarak kullanıldığı da tespit edilmiştir.

Yapılan çalışma neticesinde genel olarak "al-, ver-, de-, git-, ye-, yu-, ol-" fiilleri ile "var/yok" isimlerinin yoğun bir şekilde uzun ünlülü kullanıldığı ve bu hâli ile bünyesindeki uzun ünlüleri muhafaza ettiği söylenebilir. Birincil uzun ünlülerden art-düz ve geniş özellikli ünlüler bünyesindeki uzunlukları diğer ünlülere kıyasla daha fazla muhafaza edebilmişlerdir.

Örnek kelimeler üzerindeki işaretler

á: /a/ile /e/ arası düz, geniş, yarı art orta damak ünlüsü

â: /a/ile /ı/ arası düz, art, yarı geniş ünlü

è: /e/ ile /i/ arası düz, ön, yarı geniş ünlü

é: /e/ ile /i/ arası düz, ön, yarı açık ünlü

ä: /e/ ile /a/arası düz, yarı art ünlü

ê: /e/ ile /ö/ arası geniş, ön, yarı yuvarlak ünlü

í: /ı/ ile /i/ arası düz, dar, yarı art ünlü

î: /ı/ ile /u/ arası dar, art, yarı yuvarlak ünlü

ï: /i/ ile /ü/ arası dar, ön, yarı yuvarlak ünlü

ó: /o/ ile /ö/ arası yuvarlak, geniş, yarı art ünlü

ú: /u/ ile /ü/ arası yuvarlak, dar, yarı art ünlü

ğ: Art ünlülerle hece kuran katı, patlayıcı, ötümlü art damak ünsüzü

ğ: Katı, sızıcı, ötümlü, hırıltılı, art damak ünsüzü

ķ: Art veya yarı art ünlülerle hece kuran, katı, patlayıcı, ötümsüz, art damak ünsüzü

K: Ön ve art ünlülerle hece kuran, /k/ ile /g/ arasında katı, patlayıcı, yarı ötümlü ünsüz

Ĵ: Art veya yarı art ünlülerle hece kuran akıcı, sızıcı, ötümlü art damak ünsüzü

ñ: Art ve ön ünlülerle hece kuran akıcı, patlayıcı, ötümlü, genizsi /n/ ünsüzü

P: /b/ ile /p/ arası katı, patlayıcı, yarı ötümlü bir dudak ünsüzü

S: /s/ ile /z/ arası katı, sızıcı, yarı ötümlü bir diş ünsüzü

ˉ: Ünlüler üzerinde uzunluk iřareti

˘: Ünlüler üzerinde kısalık işareti

Kısaltmalar

AT Ana Türkçe

Az. Azerbaycan

Balk. Balkar

Beh. Had. Behçet-ül-Hadayık

Br. Brahmi

Çuv. Çuvař

DLT Divanü Lügat-it-Türk

ET Eski Türkçe

Gag. Gagauz

Hak. Hakas

Hlç. Halaç

Karag. Garagas

Koyb. Koybalca

Kırg. Kırgız

Nij. Nijniy Novgorod

Adres

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeđi Sokak, No:14/8
Kadıköy - İSTANBUL / TÜRKİYE 34714
e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Address

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeđi Sokak, No:14/8
Kadıköy - ISTANBUL / TURKEY 34714
e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Orh. Orhon**Özb.** Özbekçe**Soy.** Soyon**ŞL** Şâmilü'l-Lüga**Tarc.** Tarcumân, Kitâbu'l-İdrâk ve İbn-i Muhannâ**Türkm.** Türkmen**Tuv.** Tuva**Uyg.** Uygur**Yak.** Yakut**Y. Uyg.** Yeni Uygur**(AYA)** Antalya ve Yöresi Ağızları**(SA)** Serik Ağzı**(AİSİYA)** Antalya İli Serik İlçesi ve Yöresi Ağızları**(AİGİYA)** Antalya İli Gündoğmuş İlçesi ve Yöresi Ağızları**(AİKİYA)** Antalya İli Kumluca İlçesi ve Yöresi Ağızları**(AİKYA)** Antalya İli Örneğinde Karakoyunlu Yörük Ağzı: Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi, Söz Varlığı Ve Karakoyunlu Yörük Etnografyası**(EYA)** Elmalı ve Yöresi Ağızları**(GKA)** Gazipaşa (Antalya) Köyleri Ağzı**(KYA)** Korkuteli ve Yöresi Ağızları**(MYA)** Manavgat ve Yöresi Ağızları

Kaynakça

- Başdaş, C. (2007). Türkiye Türkçesinde asli uzunluk belirtileri. *Turkish Studies*, 2(2) 89-101.
- Böhtlingk, O. (1851). *Über die Sprache der Jakuten I-II*, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- Buran, A. (1997). *Keban Baskil Ağın yöresi ağızları*. TDK Yayınları
- Ercilasun, A. B. (2000). *Kars ili ağızları-ses bilgisi*. TDK Yayınları
- Erdem, M.D. (2008). Anadolu ağızlarında görülen birincil ünlü uzunlukları üzerine, *Turkish Studies*, 3(3), 502-562.
- Erdem, M. D. & Dağdelen, G. (2012). *Karabük ve yöresi ağızları*. Karabük Valiliği Yayınları
- Eren, M. E. (1997). *Zonguldak-Bartın-Karabük illeri ağızları*. TDK Yayınları.
- Gemalmaz, E. (1995). *Erzurum ili ağızları* (C. I). TDK Yayınları.
- Gülensoy, T. (1988). *Kütahya ve yöresi ağızları*. TDK Yayınları.
- Gülsevin, G. (2002). *Uşak ili ağızları*. TDK Yayınları.
- Gülsevin, G. (2009). Eski Anadolu Türkçesi ağızlarında uzun ünlüler üzerine. *Dil Araştırmaları*, Güz(5), 39-56.
- Kaçalin, M. (1997). Hüseyinoğlu Hasan'ın dört dilli sözlüğü: Şâmilü'l-Lüga, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7, 55-122.
- Korkmaz, Z. (1953). Batı Anadolu ağızlarında aslı vokal uzunlukları. *TDAY-Belleten*, 197-203. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/33806/374365>

- Korkmaz, Z. (1995) Eski Anadolu Türkçesinde aslı ünlü (vokal) uzunlukları. *Türk dili üzerine araştırmalar*, I, TDK Yayınları, 443-458.
- Lajos, L. (1942). Türkçede uzun vokaller. *Journal of Turkology*, 7(0), 82-94. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuturkiyat/issue/18514/195191>
- Özek, F. (2009). Arapkir/Malatya ağızında birincil uzun ünlüler. *Turkish Studies*, 4(8), 1954-1963.
- Özek, F. (2014). Kemaliye ve yöresi ağızlarında birincil uzun ünlüler. *ZfWT- Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, 6(2), 117-130.
- Şahin, H. (2012). Bursa yerli ağızında birincil uzun ünlüler üzerine. *Diyalektolog*, (5), 1-7.
- Tekin, T. (1995). *Türk dillerinde birincil uzun ünlüler*. Simurg Yayınları.
- Tuna, O. N. (1960). Köktürk yazılı belgelerinde ve Uygurcada uzun vokaller. *TDAY-Belleten*, 8, 213-282. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/38139/440289>
- Yavuz, S. (2013). *Adıyaman ili ve yöresi ağızları*. Turkish Studies Yayınları.
- Yıldırım, F. (2006). *Adana ve Osmaniye illeri ağızları I*. TDK Yayınları.

Taranan Eserler

- (KYA)** Atmaca, E. (2005). *Korkuteli ve yöresi ağızları*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- (SA)** Bölük, R. (2012). *Serik ağızı*. Serik Kaymakamlığı Kültür Yayınları
- (AİKYA)** Durmaz, R. (2018). *Antalya ili örneğinde Karakoyunlu Yörük ağızı: ses bilgisi, şekil bilgisi, söz varlığı ve Karakoyunlu Yörük etnografyası*. [Yayımlanmamış doktora tezi], Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- (AYA)** Erdem, M.D. & Bölük, R. (2012). *Antalya ve yöresi ağızları*. Gazi Kitabevi
- (MYA)** Görgeç, C. (2020) *Manavgat ve yöresi ağızları*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- (AİKİYA)** Güzel, Ö. (2019). *Antalya ili Kumluca ilçesi ve yöresi ağızları*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- (AİGİYA)** Kanık, E. (2021). *Antalya ili Gündoğmuş ilçesi ve yöresi ağızları*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- (AİSİYA)** Karakaya, M. (2022). *Antalya ili Serik ilçesi ve yöresi ağızları*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- (EYA)** Kulle Çoban, E. (2012). *Elmalı ve yöresi ağızları*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- (GKA)** Küçükbalı, F.N. (2013). *Gazipaşa (Antalya) köyleri ağızı*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü